

Z HISTORII ROLNICTWA

MICHAŁ STRZEMSKI

W PIĘĆDZIESIĄTĄ ROCZNICĘ POWSTANIA PAŃSTWOWEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W PUŁAWACH

Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach powstał oficjalnie 26.IX.1917 r. Głównym jego organizatorem był prof. U. J. Stefan Surzycki, a głównym projektodawcą Ignacy Kosiński — czołowy działacz Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Warszawie. Na stanowisko pierwszego dyrektora Instytutu został powołany znany biochemik Leon Marchlewski.

Potrzeba rolniczej placówki naukowo-badawczej była najzupełniej oczywista. Złączenie trzech zaborów w jeden organizm państwowy powodowało konieczność uporządkowania i ujednolicenia nauk rolniczych, doświadczalnictwa rolniczego i wskazań dla praktyki rolniczej, która kierowała się bardzo zróżnicowanymi tradycjami.

Zadaniem Instytutu było prowadzenie prac badawczych i upowszechnianie wiedzy rolniczej w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej (z weterynarią), znajomości przyrodniczego środowiska rozwoju rolnictwa oraz ekonomiki rolnej.

W ciągu swego trzydziestotrzyletniego istnienia (1917—1950) Instytut przechodził różne koleje. Początkowo teren jego prac badawczych ograniczał się do Puław i klucza majątków puławskich. W 1926 r. stworzył swą ekspozyturę w Warszawie, gdzie został zlokalizowany Wydział Ekonomiki Rolnej pod kierownictwem Franciszka Bujaka i Stanisława Antoniewskiego. W 1927 r. przyłączono do Puław Państwowy Instytut Naukowo-Rolniczy w Bydgoszczy, Stację Botaniczno-Rolniczą we Lwowie, Krajowy Zakład Sadowniczy w Zaleszczykach i Morskie Laboratorium Rybackie na Helu.

Szczegółowe dane dotyczące obsady personalnej i działalności naukowej wszystkich placówek PINGW znajdują się w „Zeszytach Jubileuszowym Pamiętnika Puławskiego IUNG” (Puławy, 1862—1962; PWRiL, 1965 r.). Ramy objętościowe niniejszego artykułu pozwalają nam na wspomnienie tylko niektórych pracowników naukowych PINGW i na ogólnikowe podanie przykładowe tylko najważniejszych ich osiągnięć.

Jako pierwsi dali się poznać krajowi i światu puławscy pracownicy weterynaryjni, którzy w latach 1920—1922 stoczyli pod kierownictwem Feliksa Jaroszyńskiego (w Puławach: 1918—1930) wręcz bohaterską walkę z posuwającym się od wschodu księgosuszem bydła. Oczy Europy zwrócone były na Puławy. Księgosusz groził zagładą bydła na całym kontynencie. Puławy zdały swój trudny, historycznej miary egzamin. Księgosusz został zlikwidowany w Polsce i nie przekroczył jej zachodnich i południowych granic.

Spośród ówczesnych współpracowników Feliksa Jaroszyńskiego należałoby wymienić przede wszystkim Kazimierza Markowicza (w Puławach: 1918—1934).

W czasach późniejszych, zwłaszcza za kierownictwa Kazimierza Zagrodzkiego (w Puławach: 1935—1942), weterynaria i produkcja biopreparatów tak się rozwinęła, że trudno byłoby tu wymienić wszystkich, chociażby tylko najwybitniejszych puławskich przedstawicieli nauk weterynaryjnych. Zainteresowanych odsyłam do książki pamiątkowej Instytutu Weterynarii („Sto lat weterynarii w Puławach”; 1862—1962; red. Konrad Millak; 1962).

W latach dwudziestych zostały opracowane przez Henryka Malarzkiego (w Puławach: 1917—1957) i Zenona Wierzchowskiego (od 1918 r.) podstawy żywienia zwierząt w warunkach polskich. Później włączyli się do tych prac Józef Skulmowski, Adolf Szymański i inni. Niemalą rolę w pracach badawczych nad żywieniem zwierząt odegrał jako analityk Tadeusz Wyszynski (od 1922 r. do ostatnich lat istnienia w Puławach placówki zootechnicznej).

Hodowlą zwierząt zajmowali się w Puławach głównie Roman Prawoczeński (1920—1924) i Zdzisław Zabielski (od 1924 r.), a w czasach późniejszych także Antoni Batko. Najważniejsze osiągnięcia zootechników puławskich to: a) wyhodowanie znanej powszechnie w kraju mięsno-tłuszczowej świni puławskiej (dawniej gołębskiej); b) poprawienie polskiego bydła czerwonego; c) ustalenie właściwych kierunków w hodowli owiec kożuchowych i wełnistych, wreszcie d) udoskonalenie prac hodowlanych w zakresie drobiarstwa.

Zagadnienie dziedziczenia u zwierząt było przedmiotem badań placówki biologii hodowlanej, prowadzonej przez Stefana Kopcia (od 1918—1932), a następnie przez Laurę Kaufman (w Puławach od 1919 r. do likwidacji ostatnich ekspozytur Instytutu Zootechniki na terenie Puław). Prace tej placówki wzbudziły ogromne zainteresowanie nie tylko w kraju, ale i zagranicą. Miały wielką wartość teoretyczną, a przy tym zawierały wiele praktycznie cennych wskazówek dla hodowców zwierząt, przede wszystkim drobiu.

Prace środowiskowe prowadzone były w obrębie puławskiej pla-

cówki gleboznawczej, która zajmowała się m.in. meteorologią i klimatologią. Placówkę tę założył i uruchomił Zygmunt Weyberg (w latach: 1918—1919), a rozwinął Tadeusz Mieczyski (od 1919 do 1947). Z Mieczyskim współpracował m.in. Zygmunt Starzyński (1919—1923). W 1923 r. przybył Jan Tomaszewski. Meteorologią i klimatologią zajmował się Jan Grabowski (1918—1936). Przez krótki czas (1948—1950), ale bardzo owocnie współpracował z PINGW Arkadiusz Musierowicz. Dzięki jego wysiłkom powstała jeszcze za czasów PINGW mapa gleb Polski w skali 1 : 1 000 000, zredagowana przez J. Tomaszewskiego.

Zakres badań puławskiej placówki gleboznawczej był bardzo szeroki. Za najważniejsze osiągnięcie uważa się stworzenie przez Mieczyskiego kartograficznej szkoły gleboznawczej, która w przeciwieństwie do wielu innych, przeważnie bardzo jednostronnych szkół, wyróżniła się równorzędnym uwzględnianiem geologiczno-petrograficznych i morfologiczno-genetycznych cech i właściwości gleby.

Prace badawcze z zakresu fizjologii roślin, ogólnej i szczegółowej uprawy roli i roślin oraz hodowli roślin uruchamiali w Puławach głównie Emil Godlewski (1920—1928) i Antoni Sempołowski (1918—1924). Godlewski nie znalazł w Puławach za czasów PINGW kontynuatora swych cennych badań fizjologicznych. Także tematyka ogólnouprawowa nie rozwinęła się w Puławach. Bardzo poważne sukcesy osiągnięto natomiast w zakresie hodowli roślin i szczegółowej ich uprawy. Lucjan Kaznowski (od 1919 r.) zajął się roślinami pastewnymi, przemysłowymi, technicznymi, przyprawowymi i lekarskimi. Do jego wiekopomnych zasług należy ugruntowanie w naszym kraju podstaw hodowli i uprawy tytoniu. Stefan Lewicki (od 1919 r.) pracował nad roślinami zbożowymi i kaszowymi, pogłębiając jednocześnie podwaliny wiedzy o jakości pokarmowej i technologicznej ziarna zbóż i ustalając podstawy jarowizacji roślin uprawnych. Józef Sypniewski pracował początkowo głównie nad żytem i ziemniakami, ale później głównie swoje wysiłki poświęcił uprawie i hodowli łubinów nawozowych i pastewnych, osiągając w tym zakresie duże sukcesy teoretyczne i praktyczne.

Z trzema ostatnio wymienionymi kierownikami placówek Wydziału Hodowli Roślin współpracowali: Jadwiga Czarnocka (od 1923 r.; głównie żyto), Janusz Kulczycki (od 1924 r.; zboża, ziemniaki), Jerzy Korohoda (od 1935 r.; rośliny pastewne), Stanisław Rosnowski (buraki cukrowe) oraz szereg innych osób.

Co się tyczy ogrodnictwa, to Puławy miały doskonałe tradycje, ale tylko w zakresie praktyki ogrodniczej. Za czasów zaboru carskiego ogrodnictwo puławskie nie doczekało się poważniejszych osiągnięć badawczych. Również i po pierwszej wojnie światowej przedstawiało się słabo pod względem teoretycznym, chociaż mogło się pochwalić impo-

nującymi efektami praktycznymi. Żywiono nadzieje, że sytuacja badań naukowych ulegnie poprawie z chwilą objęcia warzywnictwa przez Jadwigę Golińską (od 1937 r.) i Stanisława Zaliwskiego (od 1937 r.). Nadzieje te nie były bezpodstawne, ale wybuch drugiej wojny światowej zredukował w ogromnym stopniu możliwości pracowników naukowych ogrodnictwa. Poprawa sytuacji nastąpiła dopiero w ostatnich latach istnienia PINGW, ale rozkwit zapoczątkowanych wtedy badań warzywniczych i sadowniczych należy już do historii Instytutu Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa, Instytutu Sadownictwa, Instytutu Warzywnictwa oraz odpowiednich katedr uczelni lubelskich (UMCS i WSR).

Bardzo ciekawy, ważny i rozległy zakres pracy stanowiła uprawa i hodowla wierzby koszykarskiej, prowadzona od 1918 r. przez Jana Białoboka, który stworzył w Sadłowicach pod Puławami najzasobniejsze (gatunkowo i odmianowo) w Europie arboretum wierzbowe. Białobok prowadził także wzorowe szkółki drzew i krzewów owocowych i parkowych oraz plantacje bylin ozdobnych (Pożóg k. Końskowoli).

Dużą rolę odgrywały puławskie placówki fitopatologii, entomologii rolniczej i ochrony roślin. Pierwszym fitopatologiem puławskim w historii PINGW był znany botanik Józef Trzebiński (w Puławach 1918—1924), a entomologiem Stanisław Minkiewicz (od 1918 r.). Po wyjeździe Trzebińskiego do Wilna fitopatologia skoncentrowała się głównie w Bydgoszczy (Ludwik Garbowski), a w Puławach rozwijała się przede wszystkim entomologia, którą zajmowali się poza Minkiewiczem m.in. Eugeniusz Judenko (od 1928 r.) i Klementyna Stępniewska (od 1934 r.). Świadectwem poziomu entomologii puławskiej może być zagraniczna działalność Judenki, który w służbie brytyjskiej stał się jednym z najbardziej znanych i cenionych entomologów świata.

Placówkę ogólnej ochrony roślin przed chorobami i szkodnikami stworzono dopiero w 1937 r. pod kierunkiem Jana Ruszkowskiego.

Objęta w 1931 r. przez Jadwigę Ziemięcką mała placówka mikrobiologiczna zaczęła się pod nowym kierownictwem szybko rozwijać, uzyskując coraz to wyższą pozycję w hierarchii jednostek organizacyjnych Instytutu. Placówce tej zawdzięczamy ugruntowanie podwalin całej polskiej mikrobiologii rolniczej.

Stosunkowo krótko istniała w Puławach mała placówka hydrologiczna, kierowana przez Stanisława Baca, który przyjechał do Puław w 1938 r., a po wojnie opuścił Puławy, udając się do Wrocławia. W ciągu stosunkowo bardzo krótkiego czasu zdołał on jednak poczynić wiele cennych obserwacji dotyczących ruchów wody w glebie, ruchu samej gleby pod wpływem zamarzania i rozmrażania itp. Poważny dorobek został osiągnięty w zakresie ustalania terminologii hydrologiczno-gleboznawczej i melioracyjnej.

W czasie drugiej wojny światowej zrodziła się w Puławach bardzo specyficzna placówka (kierowana przez Jadwigę Zaleską), zajmującą się dość wszechstronnie terenami silnie urzeźbionymi. Placówka ta wielokrotnie zmieniała swą nazwę i plany badań. Główne jej osiągnięcia zaznaczały się na odcinkach: erozji gleb (Anna Reniger), fitomelioracji wodnej i przeciwoerozyjnej oraz wykorzystania produkcyjnego terenów, które na skutek położenia, ruiny erozyjnej, lub innych niekorzystnych czynników uważane były za względne nieużytki rolnicze.

Pewne dziedziny nauk rolniczych były za czasów PINGW stale związane nie z samymi Puławami, tylko z oddziałami Instytutu Puławskiego. Tak np. oddział bydgoski wyspecjalizował się w zagadnieniach chemiczno-rolniczych (Leopold Zaleski, Stanisław Hołyński, Aleksy Byczkowski i inni), fitopatologicznych (wspomniany już Ludwik Garbowski) i rybackich (Włodzimierz Kulmatycki i inni). Uprawą łąk i pastwisk oraz oceną nasion zajmował się głównie ośrodek lwowski (Walery Swederski i inni). Ekonomika rolna rozwijała się wyłącznie w Warszawie (Witold Staniewicz, Stanisław Antoniewski, Jan Curzytek, Mieczysław Scwiński, Wiktor Bronikowski, Franciszek Dziedzic, Piotr Szewczyk, Antoni Broda, Władysław Nowicki i inni).

Całkowitemu zaniedbaniu uległy w PINGW zagadnienia uprawy ogólnej i maszynoznawstwa rolniczego. Uprawą poszczególnych roślin zajmowały się wprawdzie różne osoby, ale tylko według swoich bliższych specjalności. Pracownie ogólnej uprawy uruchomili dopiero w czasie wojny Zygmunt Pietruszczyński i Bolesław Świętochowski. Maszynoznawstwem nie zajmowano się długo w całym Instytucie. W okresie ciężkich lat okupacji zdołano jednak zorganizować w PINGW pierwszą placówkę maszynoznawstwa rolniczego, skromny załazek przyszłego IMER.

Okres okupacji uwarunkował pozycję PINGW w sposób bardzo specyficzny. Oczywiście jest rzeczą, że Instytut poniósł wielkie ofiary. Dużą liczbę pracowników utracono w toku działań wojennych. Wiele osób poniosło śmierć w więzieniach i obozach koncentracyjnych. Jednakże Instytut istniał, a władzom niemieckim zależało na jego utrzymaniu. Dzięki przemyślanej i zręcznej polityce Lucjana Kaznowskiego udało się uchronić od ostatecznej nędzy lub nawet zagłady wielu pracowników naukowych z Warszawy, Poznania, Krakowa, Wilna i Lwowa. Liczni profesorowie różnych uczelni zostali zaangażowani do PINGW.

Celem zabezpieczenia przed wywiezieniem na roboty do Niemiec, Instytut zatrudniał także mnóstwo młodzieży. Dzięki stałemu wzrostowi stanu zatrudnienia zdołano doprowadzić posiadłości PINGW do zewnętrznej świetności, która robiła wielkie wrażenie na nie wtajemniczonych w kulisy sprawy okupantach. Ogromna liczba osób zatrudnionych

w charakterze sił fizycznych umożliwiało takie utrzymanie pól, parcel doświadczalnych i ogrodów, jakiego nie spotykało się nigdzie na świecie. Olbrzymie efekty uzyskiwano nawet przy minimalnej, jednostkowej wydajności pracy. Niemieccy kierownicy Instytutu orientowali się wprawdzie, jakie są źródła efektów, ale nie przeciwstawiali się polityce Kaznowskiego, gdyż wygląd Instytutu i należących doń majątków wpływał korzystnie na ich efemeryczną karierę i zabezpieczał ich przed wojną.

Pracownicy Instytutu wykorzystywali umiejętnie koniunkturę i przeprowadzali poważne prace badawcze. Wyniki tych prac ujawniano Niemcom tylko częściowo i w takiej postaci, która nie mogła oddać okupantom żadnych usług gospodarczych. Oprócz tego kwitła w Instytucie polityczna działalność konspiracyjna. Tak np. Wydział Gleboznawczy PINGW produkował pod patronatem Tadeusza Mieczyskiego ogromne ilości map w skalach 1 : 100 000 — 1 : 20 000 dla potrzeb partyzantki. Dystrybucją tych map zajmował się Czesław Kudelik. Kudelik został w październiku 1943 r. aresztowany przez gestapo, a następnie powieszony publicznie w Kurowie. Nikogo nie wydał.

Wyliczenie wszystkich akcji konspiracyjnych koncentrujących się w Instytucie Puławskim nie zmieściłoby się w ramach objętościowych niniejszego artykułu. Wspomnę jeszcze tylko przykładowo, że przez kilka lat dużą rolę odgrywał zorganizowany przez Zenona Wierzchowskiego nasłuch radiowy i błyskawiczny kolportaż informacji.

Po wyzwoleniu PINGW istniał już niedługo. Związany z przemianami ustrojowymi wzrost znaczenia instytucji naukowych powodował ich ogromną rozbudowę. PINGW przestał się mieścić w swoich dawnych ramach organizacyjnych, które w nowej sytuacji trzeba było uznać za przestarzałe. Powstały dwie koncepcje reorganizacji PINGW. Według jednej z nich poszczególne wydziały miały uzyskać daleko idącą autonomię i miano instytutów — przy zachowaniu wzajemnych powiązań administracyjno-finansowych (tzw. PINGW w liczbie mnogiej). Według drugiej koncepcji z PINGW miały się wyłonić samodzielne instytuty o węższej specjalności. Zdecydowano się na drugą koncepcję.

Co się tyczy krótkich dziejów PINGW od chwili wyzwolenia kraju do reorganizacji rolniczych instytucji naukowych, to omówienie tego okresu nastrocza dość dużo trudności. Dorobek PINGW z ostatnich lat uwypuklony jest już głównie w wydawnictwach poszczególnych instytutów powstałych z rozdzielenia dawnego Instytutu Puławskiego. Ukazywanie w niniejszym artykule takich osiągnięć, które genealogicznie zakorzenione są jeszcze w PINGW sprzed reorganizacji 1950 r., ale zostały w pełni zrealizowane i ujawnione dopiero w późniejszych latach, miałyby sens raczej wątpliwy. A więc nie wspominamy tu także nawet

o najwybitniejszych z tych pracowników, których znamy głównie jako przedstawicieli zespołów IUNG, IHAR, IMUZ, IOR, IER, IZ czy IMER, chociaż pracowali jeszcze przed 1950 r. w PINGW.

Kończąc niniejszy artykuł, chcielibyśmy wspomnieć jeszcze o cennych wydawnictwach PINGW, które w ciągu trzydziestu trzech lat istnienia tego wielkiego „kombinatu” naukowego zaważyły poważnie na rozwoju polskich nauk rolniczych i krajowej praktyki rolniczej. Liczne serie „Pamiętnika Puławskiego” obejmowały wszystkie dziedziny wiedzy z zakresu rolnictwa i podawały do powszechnej wiadomości osiągnięcia prac badawczych. Szczególną rolę odegrała ekonomiczna seria „Pamiętnika”, która w stu tomach zawarła pełny obraz drobnych gospodarstw wiejskich w okresie międzywojennym, przedstawiając rzeczywistość bez żadnych osłonek maskujących ponurą prawdę. Popularna „Biblioteka Puławska” przyczyniła się w niemałym stopniu do podniesienia kwalifikacji społecznej służby rolnej w ramach Izb Rolniczych. Niemale znaczenie miały także publikacje z zakresu doświadczalnictwa.

Kolejnymi dyrektorami Instytutu Puławskiego w latach 1917—1950 byli: Leon Marchlewski (1917—1921), Emil Godlewski (1921), Feliks Jaroszyński (1922—1925), Józef Sypniewski (p.o. 1925), Tadeusz Mieczyski (1926—1928), Stefan Kopeć (1928—1930), powtórnie Tadeusz Mieczyski (1931—1934), Lucjan Kaznowski i Stanisław Minkiewicz (obaj p. o. na zmianę: 1934—1935), Henryk Malarski (1935—1936), powtórnie Lucjan Kaznowski (1937—1950).

Chyba nie od rzeczy będzie jeszcze zaznaczyć, że PINGW dał się poznać nie tylko krajowi, ale i światu.